

Статтю надруковано: Кузьменко В. «Життя народу – у жнивах ланів...» / Володимир Кузьменко // Українська мова і література в школах України. – 2014. – № 10. – С. 3–9.

УДК 821.161.2-3 О.Довженко

«ЖИТТЯ НАРОДУ –У ЖНИВАХ ЛАНІВ...» До 120-річчя ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Володимир КУЗЬМЕНКО, професор кафедри історії української літератури, компаративістики та соціальних комунікацій Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор філологічних наук

Аналізується життєвий і творчий шлях О. Довженка. Зокрема, висвітлюються кіноповісті «Зачарована Десна» та «Україна в огні», щоденникові записи й приватне листування митця, подаються запитання й завдання для самостійного опрацювання учнями життєпису письменника.

Ключові слова: кіноповість, щоденник, епістолярій, проза, публіцистика.

ВЛАДИМИР КУЗЬМЕНКО. «ЖИЗНЬ НАРОДА – В ЖАТВЕ ПОЛЕЙ...» К 120-летию со дня рождения Александра Довженко

Анализируется жизненный и творческий путь А. Довженко. В частности, освещаются киноповести «Завороженная Десна» и «Украина в огне», дневниковые записи и частная переписка писателя, предлагаются вопросы и задания для самостоятельной работы учеников по изучению творчества писателя.

Ключевые слова: киноповесть, дневник, эпистолярий, проза, публицистика.

VOLODYMYR KUZMENKO. «THE LIFE OF THE PEOPLE – IN THE HARVEST FIELDS... » THE 120- TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF ALEXANDER DOVZHENKO

The article examines the life and Alexander Dovzhenko. In particular, highlights

Kinopovest «Enchanted Desna» and «Ukraine in the fire», diaries and private correspondence artist submitted questions and problems for self-study students biography of the writer.

Keywords: kinopovest, diary, correspondence, prose, journalism.

Шлях Довженка не був кривавим, як у багатьох митців періоду «Розстріляного Відродження». Його не висилали в Сибір, не було розстріляно чи запроторено до в'язниці. Письменника офіційно визнавали, нагороджували орденами. Політична верхівка розуміла: без справжніх письменників, хоча б декількох, пролетарська література просто перестане існувати.

Довженкові не пощастило – від природи був щедро наділений талантом, однак він лишався і глибоко нещасною людиною: мав мистецьке обдарування у час, коли талант не цінувався, коли в пошані була сіра бездарність.

Олександр Петрович Довженко народився 10 вересня 1894 р. в селі Сосниця на Чернігівщині в родині неписьменних селян. Навчався в місцевій парафіяльній школі, був найуспішнішим учнем. Своє дитинство як найкращу пору життя митець згодом описав в автобіографічному творі «Зачарована Десна». З 1911 р. навчався у Глухівському вчительському інституті, займався самоосвітою, потай читав заборонену українську літературу.

Із 1914 р. вчителював у Житомирі, Києві. Викладав фізику, географію, природознавство і навіть гімнастику. 1917 року вступив до Київського комерційного інституту на економічний факультет. Але його захопили революційні події, у вирі яких у той час опинилась Україна. О. Довженко став вояком УНР, служив у армії Петлюри, за що в 1919 р. органи ЧК засудили його до ув'язнення в концтаборі. Але з допомогою партії боротьбистів йому вдалося уникнути страшного покарання.

1920 р. О. Довженко разом із В. Елланом-Блакитним вступив до КП(б)У, з якої під час однієї з політчинок був виключений. Працював лектором при штабі Червоної дивізії. У Житомирі завідував партшколою, брав участь у підпільній боротьбі проти білополяків. Згодом у Києві працював секретарем

губернського відділу народної освіти, комісаром Українського державного театру імені Тараса Шевченка.

1921 рік був для Довженка переломним. Тоді його послали за кордон на дипломатичну службу (Варшава, Париж, Лондон). У 1922–1923 роках він жив у Берліні, обіймав посаду секретаря Генерального консульства УРСР у Німеччині. Приватно вчився у майстерні відомого в Європі художника Віллі Еккеля. Відвідував виставки і музеї, слухав лекції в Берлінській академічній вищій школі образотворчого мистецтва і виявив себе як талановитий художник.

У 1923 р. Довженко повернувся в Україну, до Харкова, став відомим художником-ілюстратором, карикатуристом. Він відвідував засідання «Гарту», був одним із засновників ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури, проіснувала з 1925 по 1928 рр., письменники ставили собі мету писати справжню літературу, що відповідала б високим естетичним критеріям). Йому імпонує ідейно-естетична позиція лідера ВАПЛІТЕ Миколи Хвильового: шлях розвитку українського мистецтва, орієнтований на здобутки світової культури.

Наступний переломний рік у житті Довженка – 1926, коли він потрапив до Одеси. Цього року народився Довженко-кінорежисер. Юрій Яновський, головний редактор Одеської кінофабрики, залучив його до роботи в кіно. Довженко знайшов те, що давно вже шукав для самовираження. Він створює за власними сценаріями перші фільми – короткометражні комедії «Вася-реформатор» та «Ягідка кохання». 1927 р. пригодницько-детективна стрічка «Сумка дипкур'єра» засвідчила неабиякі мистецькі здібності режисера. У 1928 р. фільм «Звенигора» приніс Довженку і визнання, і світову славу. Цей фільм започаткував українське поетичне кіномистецтво, успішно обійшовши екрани багатьох країн: Голландії, Бельгії, Франції, Англії, Греції, Америки. 1929 р. уже на Київській кіностудії він створив фільм «Арсенал» за власним сценарієм (історична тематика, революційні події у Києві). 1930 р. фільм «Земля» приніс О. Довженкові світову славу. Згодом, у 1958 р., на підсумковому фестивалі Всесвітньої виставки у Брюсселі ця стрічка посіла почесне місце у дванадцятці

найкращих фільмів «усіх часів і народів».

1930 р. О. Довженко одружився з актрисою Юлією Солнцевою і вирушив у турне Європою (Берлін, Париж, Лондон) зі стрічками «Звенигора», «Арсенал», «Земля», впродовж якого зустрічався з журналістами, кіномитцями, кінокритиками, познайомився з Г. Веллсом, А. Барбюсом, Р. Ролланом. А в Москві тріумф його фільмів був короточасним. «Звенигору» затаврували як націоналістичну картину. Віднині починається шлях роздвоєння особистості митця. Щоб продовжувати творити, О. Довженко мусив поступитися власними принципами.

У 1932 р. митець створив перший звуковий фільм «Іван», який знову не здобув прихильності радянських критиків. 1933 р., не маючи сил спостерігати все те, що відбувалося в Україні, Довженко переїхав до Москви. Але й там не знайшов душевного спокою; лише невпевненість та розгубленість. Звідти режисер фактично втік на Далекий Схід, де збирав матеріал для нового кінофільму – «Аероград» (1935). Нагородивши О. Довженка орденом Леніна за цю стрічку, влада визнала його як офіційного радянського митця. А отже, він змушений був цю довіру виправдовувати.

1939 р. вийшов на екрани фільм «Щорс». Створювався він на замовлення («показати українського Чапаєва»), а тому кінофільмом залишилися задоволені всі, крім самого митця. О. Довженка почали залучати до важливих комісій та вводити до складу різних делегацій; відправили на Західну Україну знімати кінохроніку «Звільнення» (про «визволення» західноукраїнських земель радянськими військами).

1941 р. Київську кіностудію, якою він керував, евакуювали до Уфи, потім до Ашхабаду. Сам він добровольцем пішов на фронт як кореспондент газети «Червона Армія». У політичному управлінні Південно-Західного фронту йому присвоїли звання полковника. Брав участь у визволенні Харкова та Києва. Кореспондентський досвід розкрив ще одну грань таланту Олександра Довженка – у ньому розвивається письменник. Вийшла низка публіцистичних статей митця, у фронтових газетах друкуються оповідання. О. Довженко почав

вести «Щоденник», написав кіноповість «Зачарована Десна».

1943–1944 рр. митець знімає документальні фільми «Битва за нашу радянську Україну», який дублювався двадцятьма шістьма мовами світу, та «Перемога на Правобережній Україні». У 1943 р. завершує кіноповість «Україна в огні», яку Сталін заборонив друкувати і ставити за нею фільм. Опальний автор втратив право повертатися в Україну. Згодом він створив «Повість полум'яних літ» – своєрідний другий варіант «України в огні», де зняв усі «гострі кути». У 1961 р. Юлія Солнцева екранізувала її.

Після війни О. Довженко жив у Москві, працював членом редколегії сценарної студії, членом художньої ради на Мосфільмі, викладав у ВДІКу, читав лекції на режисерських курсах. 1948 р. написав п'єсу «Життя в цвіту», за якою невдовзі зняв красивий, ідеологічно правильний фільм «Мічурін». За цю стрічку одержав Державну премію, яка означала офіційну реабілітацію після «України в огні».

У 1949 р., працюючи над кіноповістю «Поема про море», О. Довженко відвідав Україну. Це була довгоочікувана подорож. Митець мріяв поставити «Тараса Бульбу» за Гоголем, написати роман «Золоті ворота», повість «Загибель богів» і багато-багато іншого. Але, на жаль, все це залишилось лише у мріях. 25 листопада 1956 р. Олександр Довженко помер і був похований у Москві.

Тоталітарна система всіляко прагнула зламати митця, поставити його на коліна. В умовах суцільної несвободи мистецтва бути справжнім письменником, який, усупереч офіційній ідеології, захищає рідний знедолений народ, – означало вмерти. А як не вмерти, то йти на компроміси, щоб і під більшовицькою обгорткою сказати людям бодай округлини правди. Довженко вибрав другий шлях.

«Зачарована Десна». Кіноповість з'явилась як сповідь змученого митця, як найнадійніша моральна опора для власного духу і для духу свого народу, який гине в полум'ї Другої світової війни, і як виправдання перед цим народом, перед Україною, перед людьми і перед самим собою.

Перші записи у «Щоденнику», які стосуються «Зачарованої Десни», датуються 1942 роком. Зокрема 5 квітня 1942 р. Довженко пише: *«А вчора, пишучи спогади про дитинство, про хату, про діда, про сінокіс, один собі у маленькій кімнатоньці сміявся і плакав. Боже мій, скільки ж прекрасного і доброго було в моєму житті, що ніколи-ніколи вже не повернеться! Скільки краси на Десні, на сінокосі і скрізь – усюди, куди тільки не гляне моє душевно око...»*. [3, 410].

Довженко працював над «Зачарованою Десною» упродовж 14 років, щораз вертаючись до неї, наче з підсвідомого бажання напитися живлющої води. Так і тримався на світі з 1942 по 1956 рік. Він не писав її задля постановки чи задля опублікування, писав для себе. Тільки у березні 1956 року журнал «Дніпро» видрукував повість, а наступного року, вже по смерті автора, твір вийшов окремим виданням.

Це автобіографічний твір, надзвичайно ліричний, суб'єктивний. Письменник вільно пішов за спогадами про своє раннє дитинство. Але дав волю і теперішнім своїм роздумам, почуттям, стаючи хоч на короткий час чистим дитям природи, дитям світу, хай більш уявного, аніж реального. Внутрішнє авторське «я» знайшло тут найповніше виявлення, а романтичне світовідчуження одержало найчистіше, без примусової рафінації, втілення.

Якщо уважно спостерігати за ліричним героєм кіноповісті, то можна помітити, що він наче роздвоюється. У творі наявні два плани розповіді, два ліричних герої, два обличчя авторського «я»:

I – пізнання малим Сашком світу, вічно мінливої природи, пробудження в дитині художника, перші враження від тогочасної соціальної дійсності, від злиденного життя наддеснянських хліборобів;

II – авторські відступи-роздуми зрілого митця, Олександра Довженка, над високою місією людини праці, над покликанням художника, над завданням мистецтва, над долею народу.

Отже, малий Сашко, як носій спогадів, і зрілий митець-майстер, який ті спогади перепускає через свій гіркий життєвий досвід, через свої страждання.

В українській літературі Довженко започаткував новий жанр – кіноповість (повість, написана з урахуванням специфіки кіно). До цього жанру належить і «Зачарована Десна». Специфіка жанру впливала на особливості індивідуального стилю митця. Він писав свої твори, щоразу думаючи про те, як вони виглядали б на екрані. Засоби кіномистецтва, його прийоми (детальна розробка діалогу, увага до кольору, монтаж окремих епізодів чи картин, часом не пов'язаних між собою, переміщення часових і просторових площин) були складовою його поетики, тобто індивідуального стилю.

Найпомітніші риси індивідуального стилю Довженка: умовність ситуацій, контрастні сюжетні зіставлення, увага до окремих найприкметніших деталей, яскравих образів. Все це слугує поетичному вираженню важливого, вирішального, найхарактернішого у долях героїв, їх характерах та поведінці. Першорядну роль виконує підтекст.

«Зачарована Десна» – кіноповість лірична, у ній посилене ліричне начало за рахунок епічного. Твір не має чіткого сюжету з послідовним розвитком подій. Складається «Зачарована Десна» із схожих на новели окремих спогадів про життя селянської родини, про красу хліборобської праці, про народну мораль і мудрість.

Пристрасне бажання бути максимально корисним своєму народові – наскрізний ідейний лейтмотив кіноповісті. Роздуми письменника про народність свого кореня, про народність коріння митця взагалі – такий ідейний пафос твору.

«Зачарована Десна» – це художньо-філософське осмислення народних основ як джерел сучасності: *«...сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє»*.

Основна проблема твору сконденсована у прагненні показати, як у трудовому селянському середовищі формувалася особистість митця, які об'єктивні чинники впливали на становлення його уявлень про прекрасне і потворне, про правду і кривду, загалом впливали на формування його світогляду.

«Зачарована Десна» – це кіноповість про історичну долю української нації, її культуру, зокрема народну творчість, сімейні традиції, трудове оточення, красу рідної природи. Це розповідь про перші радощі й убоління, перші кроки пізнання життя, дитячі захоплення й розчарування. Це роздуми над темрявою, забитістю села. Довженко поетично відображає духовне багатство трудівників, їх моральне здоров'я, тверезість мислення, тонкий гумор і безмежну терплячість. По-філософському осмислює красу людини і красу природи.

Письменник створює у «Зачарованій Десні» цілу галерею типових народних характерів. Це люди, яких він бачив у дитинстві, з якими виріс, яких поважав, для яких працював, задля яких хотів зробити цей світ хоч трошки кращим. Це прості, незаможні, якщо не сказати вбогі, інколи навіть неписьменні (як і його батьки) люди. Але люди з великою душею, красиві зовнішньо і внутрішньо. Люди, здатні прийти на допомогу, відкриті душею для добра, що стоять дуже близько до природи. Із твору в твір Довженко підкреслює одну рису українського селянина – терплячість. Але є ще багато інших рис.

Прадід Тарас – уособлення народної мудрості і душевної щедрості. Він першим почав розкривати перед допитливим хлопчиком дивовижні таємниці природи, її неповторну красу. Для творчості Довженка взагалі характерний образ діда – він виступає втіленням, уособленням, носієм предковичної мудрості, що переходить від покоління до покоління.

Прабаба Марусина – зовсім інший характер: маленька, прудка, всевидюща. Творчістю її „палкої, темної, престарілої душі” були прокльони. Надзвичайно колоритний образ.

Батько Петро Семенович – працьовитий, завжди готовий допомогти людям, дотепний гострослов. Саме на цьому образі Довженко показує контраст між красою, талантом людей праці і тими умовами, в яких вони живуть. Образ батька змальовується у двох проекціях: у дитячому світосприйманні Сашка і в оцінці зрілої людини. Образ батька (та інших) несе в собі велику думку про

трудоий народ, як невичерпне багатюще джерело талантів.

Мати Одарка Єрмолаївна – її зовнішня і внутрішня краса, любов до землі.

Ще одним потужним джерелом формування світогляду письменника була природа. Через увесь твір проходить образ зачарованої Десни. У своїй «Автобіографії» Довженко писав: *«Я завжди думав і думаю, що без гарячої любові до природи людина не може бути митцем. Та й не тільки митцем»* [3, 432].

Органічна єдність людини і природи – ось що передусім характеризує палітру Довженка-художника. Природа у «Зачарованій Десні» живе, безперервно змінюється. Блискуче відтворена Довженком природа є емоційним акомпонементом, ліричною паралеллю до настроїв героя: *«Світ одкривається перед ясними очима перших літ пізнання, всі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну»*.

Серед розкішної природи на берегах зачарованої Десни, серед мудрих хліборобів з натрудженими руками і гіркою долею й формується світогляд майбутнього митця. Основні риси малого Сашка – безпосередність, довірливість, допитливість, спостережливість. Він жадібно вбирає перші життєві враження – зазвичай надзвичайно суперечливі: по-дитячому наївне розуміння картини Божого суду, «перший гріх» за вирвану моркву, страх перед слизькою, прудкою гадюкою в гущавині смородини та інші.

Сашко живе в чарівному, гармонійно-прекрасному, сповненому несподіванок (історія з левом), манливих таємниць світі. Він для нього докола хати, в городі, наповненому усякою живністю, в саду із яблуками, грушами, сливами, на лузі над Десною в пору косовиці, на печі із усяким насінням, у якому так затишно спати, в човні під час повені, на копиці пахучого сіна, на воді під самими зорями. Ще чарівніше продовження того світу – солодкий сон у човні в клуні, який поніс Сашка далеко-далеко.

Сашковому серцю наймиліші люди праці, мудрість трудівників, їхня духовна велич, краса природи – все те, що становить основу естетики

Довженка.

«Була тоді ще дівкою Десна, а я здивованим маленьким хлопчиком із широко розкритими зеленими очима...» [3, 469]. Світ малого Сашка романтичний. Він по-дитячому широко розплющеними очима дивиться на світ. Вбирає кожну його рисочку, кожен порух, кожен звук. І світ видається йому прекрасним. Перша іпостась авторського «я» – це образ на рівні відчуття, сприйняття, інтуїції. Сашко інтуїтивно відчуває світ. Він лише відчуває, що його красивий зовнішньо і внутрішньо батько одягнений якимось не так – неяскраво, небагато. Але він ще не може пояснити, чому так сталося. Це усвідомлення прийде згодом, з роками, з досвідом. Сумне усвідомлення того, що батько бідний, неможливий.

Довженко все одно залишився романтиком. Людям із романтичним світоглядом важко жити у реальному світі, тому що останній ніколи не відповідає їхнім фантазіям і мріям. Так жити дуже тяжко. Особливо, якщо ти не проста людина, а митець. І все ж, незважаючи на весь пережитий біль, страх, скорботу, Довженко залишився в душі собою – ніжним дитям природи, закоханим у свою красуню Десну, зачаровану, заморожену й увічнену в його світлому імені.

«Далека красо моя! Щасливий я що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих у давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах» [1, Т. 2, 73].

«Україна в огні». *«Я почуваю себе на грані катастрофи... Так мені нестерпно тяжко на душі... Мене одцуралися всі. Вся Україна. Я в повному остракізмі, тяжчому за смерть. Невже я такий страшний злочинець, що мене одцуралась Україна? Що ж я зробив таке? Яке зло? Кому? О прокляті, прокляті прикажчики, душителі, братовбивці! Ви замучили, нащо ви замучили мене?»* – цей запис у «Щоденнику» як розпачливий крик душі.

Доля жорстоко повелася з Олександром Довженком. Йому назавжди заборонили працювати на Київській кіностудії і проживати в Україні. Після війни він став довічним вигнанцем, так і не зміг повернутися на Батьківщину. Змушений був терпіти наругу від можновладців і через кіноповість «Україна вогні».

У кіноповісті письменник звертається до найтрагічніших сторінок із історії Великої Вітчизняної війни – її початку та відступу радянських військ на схід.

Цю кіноповість про невимовні страждання українців від фашистів у роки другої світової війни та сумні «здобутки» більшовицького панування Довженко задумав мало не в перші дні війни (про це є відомості у «Щоденнику» вже від 15 березня 1942 р.). Вже влітку 1942 р. був написаний перший варіант кіноповісті. 1943 року вона була остаточно завершена. За нею зняв фільм, сподіваючись визнання та вдячності. Але сталося протилежне: і кінофільм, і повість були розкритиковані, засуджені й заборонені. Фільм взагалі не вийшов на екрани. А письменник зазнав такого терору, такої тотальної наруги, якої ще не зазнавав.

Для розгляду цього твору 31 січня 1944 р. було скликане спеціальне засідання Політбюро ВКП(б), на якому затавровано Довженка як «куркульського підспівувача», «ворожого політиці партії та інтересам українського і всього радянського народу».

За моральною розправою відбулися й організаційні заходи – Довженка виведено із складу комітету і редколегії, вдруге увільнено з посади художнього керівника Київської кіностудії (уперше – 1941 р.). А щоб дати йому можливість «виправдатися», «покаятися» – назавжди вислано з України. Для нього це було найжорстокішим покаранням, з цього часу він постійно почуватиметься «українським ізгоєм».

Страждання Довженка в цей жахливий період відтворює «Щоденник» від 28 вересня 1943 р., 26 жовтня 1943 р., 31 січня 1945 р.

Тільки 1966 р. кіноповість уперше надруковано після довготривалого

замовчування, щоправда, з багатьма цензурними купюрами. Він так і не дочекався її появи, хоча б у такому вигляді. За життя письменника повість не побачила світу.

Композицію цього твору слід розглядати з двох боків: з одного боку, композиція кіносценарію, з іншого, композиція літературного твору. Коли йдеться про кінотвір, то кіноповість, її сценарій складається з 50-ти епізодів-картин, а кожна з них – з певної кількості кінокадрів. Оскільки «Україна в огні» – ще й літературний витвір, можна говорити про його традиційну композицію, як літературного твору: експозиція – опис літнього вечора, знайомство читача з родом Запорожців; зав'язка – трагічна панорама евакуації, відступ радянських військ, що залишають українські території напризволяще; розвиток дії – насильне вивезення полонянок, їх поневіряння і втеча; життєві шляхи Христі, Олесі, Лавріна Запорожця, Ернеста фон Крауза та інших героїв; окупація України німецькими військами; кульмінація – смертельний двобій між Лавріном Запорожцем і Ернестом фон Краузе; мітинг у визволеній Тополівці і виступ на ньому Василя Кравчини; розв'язка – зустріч радянських військ; звільнення; зустріч Василя Кравчини з Олесею.

Головним, наскрізним у кіноповісті є велетенський епічний образ України, сплюндрованої фашистами і більшовиками. Він живий, яскравий, Україна живе і дихає на сторінках кіноповісті. Який же її предковічний портрет? *«Світало. Зайшов уже місяць, і зорі погасли давно. Між бур'янами, лободою та іншою дичиною невмирущі соняшники повертали свої мрійні голови на схід сонця. Було тихо скрізь, так тихо-тихо, і тільки далеко десь гуло важким радісним громом».* Це Україна: її краса, вічність і передчуття оновлення.

Ці краєвиди – пишний одяг України, її краса, її щедрість для людей. Але природа України – це не лише її пречудові краєвиди. Це, чи не найперше, її земля, настільки гарна і багата, що гітлерівці вагонами вивозили її. Діалоги Людвіга та Ернеста фон Краузів про землю України та про її багатства багато про що свідчать: *«Цю землю можна їсти! На! Їж!...»* – Ернст фон Крауз ,

старий полковник німецької розвідки, протяг своєму сину лейтенанту Людвігу Краузу жменю землі. Людвіг стиснув землю в жмені і лизнув її язиком...»

Цією землею клянеться колишній поліцай, що перейшов до партизанів: *«Клянуся святою рідною нашою землею! От щоб я подавився нею, гляньте! – він почав їсти землю, обливаючи її сльозами»*. Такій клятві можна вірити. І Христя Хутірна клянеться командирові партизанського загону святою землею рідних – *«Одне тільки скажи мені, як рідному батьку, – шпionка ти чи ні? - Клянуся вам святою нашою землею – ні!»* .

«Україну знає той, хто був на її пожарах», – каже Довженко. Він бачив Україну в огні. Вся Україна була в огні. Читаючи ці описи, ми розуміємо, чому саме таку назву дав письменник своєму твору.

«Партизани притихли. Багато різних думок, почуттів, спогадів розбудили в них ці слова Запорожця. Перед їх духовним взором виникла раптом вся Вкраїна в огні у множестві страждань і тяжких протиречивих трагедійних стиків. Велика нещаслива земля!»

Вкотре вже упродовж своєї історії Україна стала великою Руїною. Завдяки описам пожарів перед нами теж виникає вся Україна в огні, з її бідами, болями і стражданнями. Воістину «велика нещаслива земля»!

І все ж Україна – це передусім українці, люди, що населяють велику нещасливу землю. Які ж вони? Працьовиті, винахідливі, терпеливі, співучі, мужні, сентиментальні. *«Їх життєздатність і зневага до смерті безмежні»; «так не підкорятися і так умирати, як умирають українці, можуть лише люди високої марки»; «їх не можна підкорити, їх треба знищити. «Не передувивши бджіл, не їсти меду»*, – як казав їхній король Данило в XIII столітті» (це слова ворога, німця Ернста Крауза).

Але, на нещастя, за комуно-більшовицької системи поняття «Україна», «Батьківщина» були замінені іншим – «класова боротьба». «Обучали класам», – каже Павло Хутірний. *«Ніхто не став їм у пригоді із славних прадідів, великих воїнів, бо не вміли їх історії»*.

Слова Ернста фон Краузе, німецького офіцера, про український народ болюче ранять серце українця: *«У цього народу нічим і ніколи не прикрита ахіллесова п'ята. Ці люди абсолютно позбавлені вміння прощати один одному незгоди навіть в ім'я інтересів загальних, високих. У них немає державного інстинкту... Ти знаєш, вони не вивчають історії. Дивовижно. Вони вже двадцять п'ять літ живуть негативними лозунгами одкидання бога, власності, сім'ї, дружби! У них від слова нація остався тільки прикметник. У них немає вічних істин. Тому серед них так багато зрадників... От ключ до скриньки, де схована їхня загибель. Нам ні для чого знищувати їх усіх. Ти знаєш, якщо ми з тобою будемо розумні, вони самі знищать один одного»* [2, 53]. Так ранили може лише правда, дуже жорстока, яку не хочеться чути, але ж правда...

Душею України виступають і жіночі образи кіноповісті. Трагічна Христя, вірна Олеся, берегиня роду Тетяна Запорожчиха, безіменно героїчна Мотря Левчиха...Всі жіночі образи твору трагічні. Всі вони уособлюють і характеризують загальний образ України, її трагічну долю, одвічну скорботу і водночас саме в них – сила жіночого начала, що надихає на подвиги їхніх чоловіків. Історично склалося, що українська жінка, залишившись без підтримки чоловіка, що пішов у похід проти ворога, змушена була навчитись сама оберігати свою оселю, своїх дітей, свій рід. Саме тому споконвіків українська жінка була берегинею роду. Але її сила навіть не в тому, що вона могла сама захистити себе і своїх дітей. Її сила у вірності, у збереженні почуття. Може, тому українські чоловіки билися так завзято, що всмерть лякали своєю одвагою ворогів: за ними стояли їхні кохані, що чекали на них, вірили в них, підтримували їх. Відступати не можна було, потрібно було лише перемагати. І вони перемагали.

Подвиги українських жінок не фіксувались в історії. Історія любить лише гучні імена і помпезні дати. Але за кожною перемогою українського війська, за кожним здобутком українського народу стояли тисячі безіменних подвигів українських жінок – матерів, що виростили синів, дружин, що чекали чоловіків,

сестер, що підтримували братів... Просто жінок, що любили.

Тож, чи існує на світі українець, якому було б не відоме ім'я Олександра Петровича Довженка? Чи існує в Україні киянин, що жодного разу не чув про кіностудію імені Довженка? Не знати імені Довженка – це не знати своєї історії, свого минулого, сучасного і майбутнього. *«Сучасне завжди на дорозі з минулого у майбутнє»*, – так твердив митець. Можливо, тому його майбутнє стало нашим сучасним.

Запитання та завдання для учнів:

1. Осмислити життєвий і творчий шлях митця.
2. Дати відповіді на питання: Особливості індивідуального стилю Довженка. Засновником якого жанру є Довженко? Розкажіть про цей жанр.
3. Прочитати кіноповість «Зачарована Десна». Проблеми для розгляду: а) задум та історія створення кіноповісті; б) автобіографічність твору; в) два плани розповіді; г) сюжет і проблематика; г) змалювання народних характерів; д) образ малого Сашка; е) образ оповідача; є) природа у творі.
4. Як ви визначаєте жанр «Зачарованої Десни»?
5. Осмислити значення «Зачарованої Десни» для самого Довженка та для нас, сучасних читачів.
6. Прочитати кіноповість «Україна в огні». Проблеми для розгляду: а) історія та післяісторія створення; б) композиція твору; в) образ України; г) жіночі образи (Олеся, Христя, Тетяна Запорожчиха); г) образи родини Запорожців; д) образ Василя Кравчини; е) образи ворогів (Ернст та Людвіг фон Краузи); є) засоби виразності у творі.
7. Осмислити значення «України в огні» для тодішнього моменту історії і для сучасності.
8. Розкрийте специфіку лірико-романтичного моделювання характерів у п'єсі «Потомки запорожців» О.Довженка.
9. Напишіть реферат про публіцистику О. Довженка періоду 1941–1945 рр.
10. Яким постає автор в своєму «Щоденнику»?

Література:

1. Довженко О. Твори: В 5-ти т. / Олександр Довженко. – К.: Дніпро, 1983–1985.
2. Довженко О. Україна в огні / Олександр Довженко. – К.: Рад. письменник, 1990. – 256 с.
3. Довженко О. Господи, пошли мені сили: Щоденник, кіноповіді, оповідання, фольклорні записи, листи, документи / упоряд., вступ. ст. та примітки Р. М. Корогодського. – Харків: Фоліо, 1994. – 592 с.
4. Степанишин Б. Дивосвіт Олександра Довженка / Б. Степанишин. – К.: Т-во «Знання», 1994. – 112 с.